

עם כלביאה

גם כשאיש לא קרא להם, הם מוסרים את נפשם להילחם, מגלים אומץ ויצירתיות ומפעילים כוח מתוך אהבת אדם. השתלשלות הגנטיקה התרבותית של הגבורה הישראלית.

מאורעות שמחת תורה תשפ"ד – אירועי הטרור הגדולים והנוראים ביותר בתולדות מדינת ישראל מבחינת היקפם, חומרתם ותוצאותיהם – סיפקו, ועודם מספקים בזמן כתיבת שורות אלה, מאות סיפורי גבורה. מעשים של חירוף נפש מול פני האויב הטרוריסטי להצלת חיי אדם ולביטחון ישראל. חלקם כנראה לעולם לא יסופרו.

עדויות הגבורה המצטברות והולכות מתארות את מעשי ההצלה ביום ההתקפה הרצחנית בשבעה באוקטובר ובשעות שלאחריו. בינתיים, אסרה ישראל מלחמה על אויביה וגייסה את כוחות המילואים של הצבא. במענה לצו הקריאה – בסופה של שנה שבה דווח בכלי התקשורת על צניחה רבתי בשיעורי ההתייצבות למילואים,¹ מגמה שהתרחבה עם גילויי סרבנות אידאולוגיים סביב הניסיונות הפוליטיים לתיקון מערכת המשפט – דיווחו מפקדי היחידות השונות על התייצבות מלאה ולעיתים על אחוזי גיוס גבוהים הרבה יותר. שדות התעופה ברחבי העולם נמלאו משרתי מילואים שעצרו חופשות ובילויים או שגרת חיים בחו"ל וטסו לישראל כדי להתייצב ביחידותיהם. לא חיילים מקצועיים שאומנותם מלחמה הם החיילים הללו, אלא אזרחים עובדים, לומדים, מבלים ומגדלים משפחות, שמתוך מרוצת החיים התוססים הניחו הכול כדי לצאת לעזרת ישראל מיד צר.

בעת כתיבת המאמר, ישראל משיבה מלחמה שערה במה שמכונה "התמרון הקרקעי" של צה"ל, בליבה של עזה והמחנות שסביבה, במטרה לפגוע במחבלים, למוטט את השלטון הנוכחי ברצועה ולהשיב מאות שבויים וחטופים הנמצאים בידי ארגוני הטרור. חיילים בשירות סדיר ומילואים משלמים בגופם, בנפשם ובחייהם במערכה הזאת. תחת האיפול התקשורת, מעשי הגבורה שלהם בקרבות עדיין אינם מסופרים, אך תכונת הגבורה ניכרת בעוצמה רבה בעצם התגייסותם של החיילים כולם למלחמה, מתוך הזדהות מלאה עם מטרותיה ומוטיבציה אדירה שלא לשקוט עד להשגתן. עוז רוחם של החיילים הנקראים למלחמה – תאבי חיים לא של עצמם בלבד אלא תאבי

ד"ר שמואל פאוסט הוא ראש התוכנית לתואר שני בהוראת האגדה במכללת אפרתה ועורך-משנה במוסף 'שבת' של עיתון 'מקור ראשון'. מחבר הספרים 'אגדתא: סיפורי הדרמה התלמודית' (תשע"א) ו'תהיו חכמים: חשיבה תלמודית למאה ה-21' (תשפ"ג).

חייהם של אחרים – מצטרף לתעצומות הנפש שגילו אזרחים, לוחמים, שוטרים, רופאים וחובשים, שיצאו על דעת עצמם להגנה ולהצלה וגילו גבורה עילאית ומעוררת השתאות.

מד ההשתאות מסיפורי הגבורה הללו עולה ככל שהנחלצים לעזרה אינם נושאים בתפקיד שזאת מהותו, וככל שמעגלי ההיכרות בין המותקפים לבין מחלציהם מתרחקים והולכים. אלה מלמדים על תופעה חריגה בכל קנה מידה מוכר.

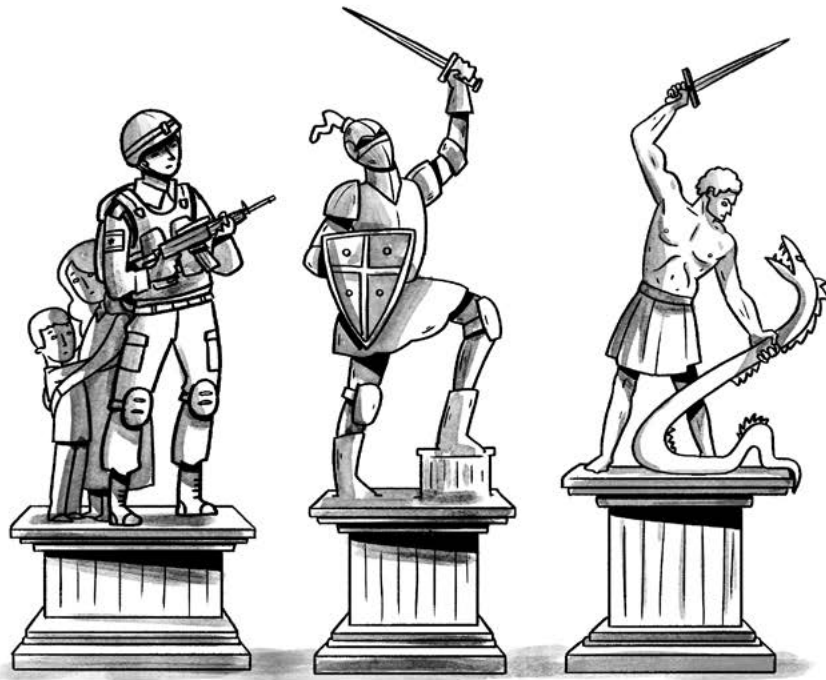
גיבורים בעל כורחם

כל אב או אם שנחלצו להגנת ילדיהם ובני משפחתם הם גיבורים. יחב וינר מכפר-עזה, שחקן ויוצר קולנוע, החזיק בכל כוחו את חלון הפלדה של הממ"ד כדי לאפשר לאשתו, הזמרת שי-לי עטרי וביתם התינוקת שיה, להימלט על חייהם ולהינצל. הוא שילם על כך בחייו. אריאל ביליה מאופקים שמע את קולות המחבלים שפרצו לביתם ופקד על בני המשפחה, עשרה במספר, לצאת דרך החלון לגג הבניין כשהוא מחפה עליהם עם מוט ברזל ביד. בניסיונו להימלט, אחרי שכל בני המשפחה מצאו מסתור, נורה ונהרג. שלמה רון, בן 85 מנחל-עוז, הורה לרעייתו, בנותיהם ונכדם להיכנס ולהינצל בממ"ד, ואז התיישב בכורסה בסלון וחיכה כפיתיון למחבלים, במטרה שיניחו שמדובר בזקן בודד ויוותרו על חיפוש בשאר חלקי הבית. וכך קרה. מחבלים רצחו אותו בדם קר והמשיכו הלאה. כולם גיבורים. ברגע האמת סברו שחיי בני המשפחה האחרים יקרים מחייהם שלהם, שיש בידם לפעול כדי להציל אותם, ובניגוד לאינסטינקט ההישרדותי מסרו את חייהם על הגנת המשפחה.

אזרחים רבים, חברי כיתות כוננות, יצאו מבתיהם, אחוזו בנשק ולחמו להצלת חבריהם במקומות יישוביהם. כיתת הכוננות ביישוב פרי-גן שבחבל שלום הייתה זעירה. אנשי היישוב שלומית, המרוחק מפרי-גן, ששמעו בקשר על חדירת מחבלים, יצאו לעזרת אנשי היישוב שאותם לא הכירו, והותירו את בני משפחותיהם בממ"דים שבבתי שלומית. במשך שעות, תחת אש כבדה, הצליחו להדוף את קבוצת המחבלים העדיפה בכמות ולאפשר מילוט של התושבים. ארבעה מחברי כיתת הכוננות של שלומית – ראובן שישפורטיש, אביעד כהן, אוריאל ביבי ובכור סויד – נפלו בקרב ההרואי.

עמית מן הייתה פרמדיקית מד"א, מוזיקאית וזמרת, בת 22 מבארי. על אף הזדמנויות שהיו לה לחלץ את עצמה, עמית בחרה להגן על פצועים במרפאת השיניים של הקיבוץ ולהגיש להם סיוע. כאשר לא היו בידה עוד אמצעים לטיפול בהם, נשארה עימם כדי לעודדם. במשך שעות ניסתה להשיג תגבורת והייתה בקשר עם בני משפחתה, עד שנורתה בעצמה, חבשה את עצמה, אך לא שרדה בוודאי ההריגה שבוצעה בה.

טלי חדד היא אם לשישה מאופקים. למשמע יריות המחבלים הקימה את בנה החייל

ושלחה אותו להילחם בהם. היא עצמה יצאה מביתה, נסעה ברחבי העיר ברכבה הפרטי תחת אש תופת ופינתה כל פצוע שמצאה. אחד הפצועים התגלה כבנה איתמר, שספג קליעים בבטנו וברגליו. היא העלתה אותו לאמבולנס שפינה אותו לבית החולים, נפרדה ממנו ויצאה להמשך פינוי פצועים נוספים למד"א תחת אש, עד שכוחות הביטחון חדלו אותה. גיבורה.

הרב חיים סאסי, ר"מ בישיבת ההסדר בשדרות, חבר כיתת הכוננות בעיר ומתנדב באיחוד הצלה, יצא בבוקר החג כדי לטפל באירוע של נפילת טילים. אלא שבמהרה התברר לו שהמצב שונה, הוא זיהה הרוגים ופצועי ירי ודילג מפצוע לפצוע להענקת סיוע רפואי ראשוני. בהמשך נודע לו על שוטר פצוע מיריות צלף שהתמקם על גג תחנת המשטרה ותוך חירוף נפש רץ להצילו. בדרך להצלה נורה בעצמו ונפצע קשה מירי המחבל. בעודו פצוע ברגלו, בידו ובלחיו, גרר את השוטר הפצוע למחסה וחבש אותו ואת עצמו. במשך שעה ארוכה, שבה אי אפשר היה לגשת אליהם, הוא הצמיד את ידו לצוואר השוטר כדי למנוע איבוד דם. בשלב מסוים החל לנסח הודעת פרידה למשפחתו. לאחר זמן, שוטרים ניצלו שעת כושר ובחסות רכב חילצו אותו, טיפלו בו והניחו אותו ברכב לכיוון בית החולים. מחוסר מקום, הושיבו עליו שוטר שנפצע אנושות. הרב סאסי זיהה חור יציאה בגבו של השוטר, הוא נטל מהתחבושות שחבשו את פניו ותחב לחור בגופו של הפצוע וכך הציל את חייו. גיבור.

והמעגלים מתרחבים והולכים. עשרות אזרחים מכל רחבי הארץ יצאו ביום החג מבתיהם ושעטו לעבר יישובי הנגב, במדים או בלעדיהם, מצוידים יותר או פחות בכלי נשק ובאמצעי הגנה. הם לא הוקפצו או נקראו באופן רשמי על-ידי יחידותיהם הצבאיות, צו מצפונם קרא להם והם גייסו את עצמם ויצאו אל הלא-נודע במטרה להציל נפשות.

האחים לבית סלוטקי – נועם, איש כוחות הביטחון, וישי, לוחם במילואים – שמעו משכניהם על התקפת מחבלים, לא בזבזו רגע ומבלי שנקראו לכך יצאו יחד מבתיהם שבבאר-שבע לעבר קיבוץ עלומים המותקף. "הם הרגישו שזו חובתם המוסרית, היהודית", סיפר אביהם, הרב שמואל סלוטקי. הם הסתערו ונלחמו במשך כחצי שעה עד שהוכרעו יחד ונפלו בהגנה על תושבי הקיבוץ. האחים אלחנן, איש המוסד, ומנחם קלמנון, הקימו צוות משפחתי יחד עם בן אחותם איתאל, ויצאו מביתם שבעתניאל אל הכאוס שבקיבוץ בארי. בעזרת רכב נטוש ממוגן ירי הצליחו לחלץ תחת אש יותר ממאה מתושבי הקיבוץ מבתיהם, במשך 14 שעות רצופות, עד שנתקלו בירי מנשקו של מחבל. מנחם נפצע בידו ואלחנן נהרג. שלושה שבועות לאחר מכן בן-דודו, פדיה מרק, קציין בחטיבת גבעתי, ייהרג בקרבות בעזה.

יואב שלי, מפקד בגולני, השתתף במסיבת הטבע בחניון רעים. הוא הצליח לחמוק

מירי המחבלים, אך בחר להגיע לחברו שבקיבוץ בארי. הוא נטל נשק מתוך רכב שנהגו היה ירוי, ויחד עם כמה חברים תפס עמדות בקיבוץ, ניהל קרבות שבהם נהרגו עשרות מחבלים וחילץ בני ערובה, עד שזים חבירה לכוחות צה"ל שהגיעו לאזור והמשיך להילחם לצידם. ענר שפירא מירושלים, לוחם בסיירת הנח"ל שהיה גם הוא באותה מסיבה, היה צייר מחונן ומוזיקאי וכותב שירים שחלמו היה להוציא אלבום משיריו. בעת התקפת הטרור נמלט עם חברו לתוך מיגונית באזור ומצא בה חבורה גדולה ומפוזרת. לעדות הניצולים, ענר תפס פיקוד על המקום והשרה רוגע על השוהים בו. הוא הורה להם לשכב, בעוד הוא נוטל בקבוק זכוכית שבור בידו ונעמד בפתח המיגונית לקדם את פני הרוצחים. המחבלים ירו פנימה ובשלב מסוים החלו להשליך רימונים. ענר תפס בידי שבעה מהרימונים שנזרקו לתוך המיגונית והשליך אותם בחזרה על התוקפים. הרימון השמיני התפוצץ בידי והוא נהרג. בן בנימין שמעוני מאשקלון הצליח להימלט מהמסיבה, הציל כמה מבליים ברכבו והגיע איתם לבאר-שבע, ואז חזר אל התופת כדי לחלץ אחרים. בדרך חזרה נתקל במחבלים ונרצח. אליקים ליבמן ואיתן מור, חברי ילדות מקריית-ארבע (שחיו בתל-אביב), שמשו כמאבטחים במסיבה ברעים ועסקו בחילוף פצועים תחת אש. לפי עדות ראייה הם חזרו אל תוך אזור הירי כדי לחלץ משם שתי צעירות שרועות על הקרקע, שכבר היו ככל הנראה מתות, ולא שעו להפצרות החברים. הם חששו שייחטפו ויתעללו בגופותיהן. עקבות השניים אבדו, ועל פי הערכות צה"ל הם חטופים בעזה. גיבורים.

אלה דוגמאות ספורות מתוך מאות סיפורים, הנחשפים והולכים.² המשותף לכולם, ולעוד רבים רבים אחרים – היחלצות אוטומטית לעזרה של אנשים רבים, מבלי שנקראו לדגל, והצלה של זרים גמורים תוך חירוף הנפש. זוהי תופעה. תופעה ייחודית ומעוררת השראה ופליאה. גבורתם של נשים וגברים, לוחמים ואזרחים שאינם קרביים, נשות ואנשי רפואה, תושבי המקום ומי שאינם בני האזור – ובהיקפים גדולים ביותר. מהי אותה גבורה? מניין היא נובעת?

אומנם, גיבוריהם של כמה מסיפורי הגבורה שאליהם אנחנו נחשפים אינם יהודים ואף לא בהכרח ישראלים: ביניהם אזרחים ערבים שסיכנו את עצמם להצלת מותקפי הטרור, ומטפלים זרים שהצילו בתושייה את מעבידיהם הקשישים. ועדיין, היקף מעשי הגבורה, הנסיבות שהובילו אליהם והמאפיינים המשותפים לרבים מהם, הם יוצאי דופן בכל קנה מידה מוכר ומעלים את שאלת ייחודה של הגבורה הישראלית.

להבדיל כל ההבדלות, נתפסה הקלטה שבה רוצח עזתי פחדן מדווה להוריו בזמן אמת על כך ש"זכה" לטבוח עשרה יהודים במו ידיו, כולל אישה שממכשיר הטלפון שלה קיים את השיחה. על מעשים אלה הוא מתגאה באוזני אימו: "יש לך בן גיבור". היכולה השפה האנושית להכיל שתי משמעויות כה מנוגדות תהומית באותו מושג?

מאמר זה יבקש להתחקות אחר שורשיה של תופעת הגבורה הזאת ולנסות לתת בה

סימנים. מתוך תפיסה שבתודעתם של הגיבור או הגיבורה מצויות באופן עמוק, במעין לא-מודע קיבוצי, תכונות גבורה שכמו המתינו לשעת הפעלתן ולהוצאתן לפועל. תכונות הלקוחות מדגם "גיבורות" שהפנימה בהם התרבות היהודית.

לפיקודת המם

גבורה שמתפרצת בעת ובעונה אחת על-ידי עשרות ומאות אנשים בעשרות מוקדים, ושולחת אותם הרחק למקום סכנה, שלא נקלעו אליו בדרך מקרה, ולסיטואציה שלא ניצבת לפתע לנגד עיניהם ודורשת פתרון מיידי – אינה היענות לצו רשמי, לקריאה חיזונית או תגובה למצב איום מוחשי, אלא היא תוצאת הפעלה של גן הגבורה. גן המצוי עמוק בצופן הגנטי של נושאו. לא זה הביולוגי, אלא זה התרבותי, שייתכן ואפשר להתחקות אחריו.

בספרו "הגן האנוכי", טבע המדען הבריטי ריצ'רד דוקינס את המושג מֶם (Meme) כמקבילה התרבותית למונח הביולוגי גֵן (ובהגייה האנגלית, מֶם, כמקבילה לִג'ין). רובנו מכירים את המושג מהתופעה הנפוצה ברשתות החברתיות של בדיחות ויראליות (!) הבנויות כווריאציות על תמונות קבועות.

די-אן-איי הוא צופן גנטי: מידע תורשתי שמקודד במולקולות. יחידת המידע שלו נקראת גֵן, והיא משועתקת ומשתכפלת בצורה תורשתית. טענתו של דוקינס היא שבעוד גן מתפשט באוכלוסייה באופן ביולוגי, מם מתפשט באופן תרבותי. הגן התרבותי הזה מתפשט במעבר ממוח למוח בדרך של אימוץ וחקיוי (מימיזיס). ומכאן שמו, לאחר שדוקינס קיצר אותו). דוקינס נתן אפיון מדעי לגנטיקה התרבותית, שקדמו לו דיונים על הדרך שבה מתגלגלים רעיונות, וחקר הממטיקה הפך לתחום מדעי של מי שחוקרים תרבות בעזרת כלים ומושגים אבולוציוניים. הנחת היסוד היא שכשם שהטבע, האורגניזם, בעלי החיים ובני האדם, התפתחו באופן אבולוציוני, כך מתפתחת גם התרבות האנושית. אבולוציה של רעיונות.

הֶם אינו מיוחד לבדיחות וירטואליות. כל יחידת מידע או מאפיין תרבותי שאינם חומריים – מילה, ביטוי, דימוי, סמל, תאוריה, אמונה או מנהג, שפה, אופנה, דת – כל אלה מֶמים. הדת היהודית סיפקה מֶמים רבים לתרבות המערב, החל מהאמונה באל אחד וכלה בעקרונות של צדק וחירות ובציווי עשרת הדברות, כמו למשל רעיון המנוחה והשבייתה ממלאכה למשך יום אחד בשבוע. מֶם מובהק, שרבים מחקים.

השעתוק והשכפול של המם התרבותי נעשים באמצעות תקשורת אנושית. הרעיונות הקדומים, בעידן של טרום אמצעי תקשורת, רשתות ומדיה חדשה, התפשטו בעיקר על ידי סיפורים. קודם בעל פה ואחר כך בכתב, וגם המחזות של הסיפורים הללו. חשבו למשל על רעיון היציאה מעבדות לחירות, שהורתו באירוע המכונן של יציאת מצרים, ואשר נטבע בתודעתם האוניברסלית של הנחשפים לטקסט הסיפורי המקראי; ובאופן

פרטיקולרי, משוכפל במשך מאות ואלפי שנים באמצעות כלי שראשיתו ביצירתם של חכמי התלמוד, ההגדה של פסח. סט של סיפורים ושל טקסטים מוקראים ומומחזים, המקושר להפעלה, לטעמים של מאכלים ולצלילי שירים, ומטביע את זיכרון הסיפור הזה בתודעה הרחבה של חוגגי ליל הסדר.

מתחת לפני השטח התרבותי רוחשים כל המרכיבים המייצרים את הרעיונות ואת התפיסות – תכונות, מאפיינים, צורות חשיבה, סיפורים, דרכי כתיבה ודרכי מסירה מדור לדור. כדי להתחקות אחר מאפייניה של הגבורה הישראלית, אפשר לנסות לזהות את הדי-אן-איי התרבותי שמתבטא בה במקורות התרבות שמהם שועתק.

דמות הגיבור

היסטוריה לאומית היא קובץ סיפורים, שסופרו על ידי מספרים מהימנים יותר או פחות, ואשר התקבלו, פורשו והועברו מדור לדור. לרוב מצויה במרכזם דמותו של הגיבור (ההיסטורי או הבדיוני). דמות זו מייצגת, ובה בעת מייצרת, השקפות עולם, תפיסות מציאות והצעות פתרונות להתמודדות עמה. שיטוט רקע קצר בין הדגמים המרכזיים של דמויות גיבורים יאפשר שרטוט של מעין "מפת גבורה" בציר התרבותי והסינכרוני האוניברסלי, בדרך אל זה הפרטיקולרי.

הרכיב הספרותי של דמות מרכזית בעלילה הספרותית או האמנותית מכונה "גיבור" משום ראשיתו בדמויות "גיבורים" באפוסים המוקדמים ובמיתולוגיות. אלה גברים חזקים, המגלים גבורה, תושייה ואומץ לב ונכונים להקריב את חייהם למען התהילה והכבוד. הדמות הראשית או הנערצת בשירה האפית ההרואית ובאגדות העם העתיקות היא לרוב זו השואפת לכיבוש צבאי, להתרחבות ולשליטה.

האפוס המסופוטמי הקדום "עלילות גילגמש" הציג לעולם גיבורים בני תמותה בעלי עוצמה. כמלכים הם משתמשים בכוחם כדי להרוג מפלצות ולעשות לעצמם שם-עולם, לעשות להם עיר מפוארת וחומה, ולפעמים גם לרדות בבני עמם, לשעבד, לאנוס ולכלות אותם באמצעות משחקים מגוונים, ולזכות בחיי נצח. הפואמה האפית האנגלו-סקסונית העתיקה "ביאוולף" מציגה את תולדות השתלשלות המלכים הדנים רבי התהילה, הצלחתם וגבורתם במלחמות. ביאוולף עצמו הוא לוחם רב עוצמה הנאבק גם הוא במפלצות מרושעות, מאבקים שבמהלכם נכרתים איברים, גופות נגררות למאורות, ראשים נערפים ומוצגים לראווה.

ה'הירוס' (hērōs) היווני, יציר המיתולוגיה היוונית, הוא דמות שבמקורה חציה אל חציה אדם.³ באפוס ובטרגדיה הקלאסיים יוחסו לגיבור תכונות נעלות רבות, שמקורן בזרע האלים, ואשר מסמלות את האידאלים של התקופה (היפוכה של דמות זאת היא דמות הנבל, הניחן בתכונות שליליות מובהקות ומגלם פגיעה בערכיה של החברה). לפי התפיסה היוונית, הגבורה והאומץ במלחמת הקיום מבטיחים לאדם את קיומו

העצמאי על אדמתו, כשהוא חופשי לעשות כרצונו. עמידה איתנה שהיא ערך עליון ותכלית האדם. התפיסה הזאת מצדיקה גם מעשים שפלים ואכזריים ביותר, כל עוד הם משמשים לחיזוק גבורתו ואומץ ליבו של האדם. האפוס הרומאי יצר דמות גיבור משלו, דוגמת אינאס, גיבורה של האניידה מאת וירגיליוס, הדומה למדי במאפייניה לגיבור היווני, ההומרי. הגיבור הוא בעל כוח בלתי רגיל, נוטה למלחמות ולהרפתקאות נועזות ומקבל על עצמו מטלות בלתי אפשריות. הוא לוחם בכוחות הרוע, קובע גבולות ומגדיר עמים. גיבור "קלאסי" אפוא, נחשב ל"לוחם שחי ומת במרדף אחר הכבוד", והצהרה על גדולתם של הגיבורים נסובה על "ההברקה והיעילות שבה הם הורגים"⁴, וגם על מניין של הרוגי חרבם (הקטור, הנסיך הטרויאני מהאיליאדה ההומרית, "הרג 31 אלף לוחמים יוונים").

השפעתן התרבותית האדירה של היצירות ההומריות, האודיסיאה והאיליאדה, על תרבות המערב, הולידה ספרות ענפה שמהללת את גיבוריה. ימי הביניים ניפקו באירופה סוגות שירה של מעללי גבורה: רומנסות עתירות גיבורים מנצחים; אגדות מלכים, אבירים ולוחמים אנגליות; ושאנסונים על מעשי גבורה של מלכים וכובשים בצרפתית עתיקה.

העת החדשה נטתה לזנוח את דמות הגיבור ולהתרכז בדמות חדשה, דמותו של האנטי-גיבור. תכונותיה אמנם סותרות את אלה שיוחסו לגיבור המסורתי, אך היא עדיין עשויה ליצור תחושת הזדהות אצל הקורא. זוהי דמות של אדם טועה, נכשל, בודה, מיאוש ואומלל, שאינו משתלב בסביבה ובוודאי אינו מנהיג אותה; לרוב הוא גם חלש פיזית ומרושל. בעוד שדמות הגיבור המסורתי מחזקת את האמון במוסכמות החברה וערכיה החיוביים, דמותו של האנטי-גיבור מייצרת ביקורת על ערכיה השליליים של החברה. הרומן המודרני, ותחומי יצירה נוספים בעקבותיו, העלו על נס את החלש, הקורבן, חסר היוזמה. תפקיד ראשי בעולם מיאוש.

מושיע ומגן

ומה באשר לתרבות ישראל? זו הציגה בראשיתה את הגיבור המקראי. הגיבור המקראי הוא במידה רבה אנטיטטי לגיבור המיתולוגי⁵ ("גדולת הרוח של הגיבור ההומרי באה מתוך יצרים חזקים ואידאל של כבוד ותפארת, ואילו גדולת הרוח של הגיבור התנ"כי באה לו מתוך קבלת הרוח והייעוד מיד אלוהים").⁶

הגיבור המקראי נטוע באדמתו ומביית את הטבע. שושלת בראשיתית שלמה עוסקת ביצירה ובפיתוח העולם. נוח הוא שליח האל להצלת דרי העולם מכיליון באמצעים הנדסיים. המשפחה העברית הראשונה היא משפחה של חקלאים ורועי צאן שעשו חיל בעיסוקיהם, והיא תציג גיבורים דוגמת אברהם, היוצא בשעת הצורך למלחמה אזורית כדי להציל שבויים, ביניהם בני משפחתו, ומביס את מלכי האזור הניצים.

כמוהו יעשו ניניו, שמעון ולוי, במלחמתם בחוטפי ואונסי דינה אחותם; גיבורים בעלי כוח פיזי וכושר המצאתי כיעקב ומממשי פוטנציאל מנהיגותי-ממשלי כיוסף. משה עולה על הבמה כמושיע בודדים מקרב אחיו מידי מִפְיָהם בכוח זרועו וכמושיע נשים שואבות במדיין, ולאחר מכן יתגלה כמנהיג מדיני שיושיע את עמו מיד משעבדיו המצרים וכמנהיג לאומי המגבש את העם ומוביל אותו בדרך תלאות ומאבקים. יהושע תלמידו יהיה למצביא ולכובש הארץ, והשופטים לאחריו יכללו מושלים ומצביאים, אנשי חיל המושיעים את עמם מאויביהם. מלכי ישראל הראשונים, שאול דוד ושלמה, מארגנים ממלכות, מקימים צבאות, מכים באויבים, נאבקים ביריבים מבית ויוצאים להילחם באיומים חיצוניים. ממלכתו של דוד מעמידה שורה של גיבורי מלחמה.

כל אלה מוצגים בסיפור התנ"כי בדרך כלל גם בתכונותיהם ובייעודיהם הרוחניים והדתיים. יכולותיהם בשדה הקרב כמעט שאינן זכות לפירוט, בוודאי לא לאפוסים ולשירי הלל. גבורתו העיקרית של הגיבור המקראי ומאבקיו קשורים בערכי רוח. הוא מתמודד עם ספקותיו, לבטיו וטעויותיו, וגבורתו היא התגברות עצמית, המופנמת אל תוך מרחב נפשי פנימי.⁷ בעוד הגיבור האפי ממלא את צו הגורל, הרי הדמות המקראית משמשת כייצוג של תפיסת הבחירה החופשית, המאפיינת את האנושות לפי ההשקפה המקראית. אל מול הגיבור הקלאסי, הדמות המקראית נתפסת כאנטי-גיבור כמעט. אך לא במובן הספרותי-מודרני, כפי שהוצג לעיל, אלא כמי שכוחו אינו בהכרח בגבורה ובניצחונות פיסיים ומרחביים, אלא בהכרתו המוסרית. החתירה המתמדת ליתר שלמות כטעם הקיום האנושי הפכה להיות גרעין מהותה של הגיבורות המקראית. כאן שונה הגיבור המקראי מדמות האנטי-גיבור המודרנית, שכן, האמונה ביכולת ההתגברות, התיקון וההשתלמות היא אופטימית ביסודה ומנוגדת להשקפה הפסימית על העולם ועל טבע האדם המתגלה בחלקים של ההווה והספרות המודרנית.

הגיבורים המקראיים הראשונים אינם בוחלים בשימוש בכוח כאשר הוא נדרש להצלת אחים ולהושעת חלשים ונדכאים, ואז יגלו גבורה גם בשדות מלחמה ויקצרו תהילה. המלכים והמצביאים של התנ"ך עושים את אשר הם נדרשים לעשות באומץ ובהקרבה, מתוך אמונה ומתוך נאמנות לאידיאלים שבשמם נשלחו. חטאים מוסריים במהלך הדרך יוקעו ויהפכו את הנכשלים בהם לגיבורים טרגיים. מכל מקום, הלחימה המקראית אינה מכשירה את האכזריות ואת הכוח הגס: הלוחמים נדרשים, לפי חוקי התורה, לאמץ סטנדרטים ערכיים-מוסריים מגבילים, חסרי תקדים בעת העתיקה, שבאים לידי ביטוי בין השאר ביחס לשבי, לאינוס, לחללי אויב, לשלל ולחרם.

ספרי המכבים הציגו פרק נוסף בהיסטוריה היהודית שמימי המרד בשלטון הסלאוקי שהוביל לממלכה החשמונאית העצמאית, ודמויות גיבורים משלהם. לוחמים מתוחכמים ועזי נפש, שמרדו ונלחמו בצבא עדיף כנגד גזרות במישור הדתי, התרבותי והכלכלי, ונהפכו להשראה למורדים וללוחמים בישראל למשך דורות רבים. יהודה

המכבי מתייחס למטרות האויב, למטרות המרד ולמהות הגבורה בציטוט מפורסם: "כי לא ברוב חיל ניצחון המלחמה ומן השמיים הגבורה. הם באים אלינו ברוב גאווה ופשע להשמיד אותנו ואת נשינו ואת בנינו ולבוז אותנו. ואנחנו נלחמים על נפשותינו ועל תורתנו" (מכבים א', פרק ג, פסוקים יח-כב).

גבורת-המלחמה עוד הייתה נוכחת בחיי היהודים בראשית ימי המשנה, בימי המרידות נגד האימפריה הרומית. "המרד הגדול" הביא לקדמת הבמה דמויות גיבורים כאלעזר בן יאיר, אלעזר בן שמעון, יוסף בן מתתיהו, שמעון בר גיורא, יוחנן מגוש חלב ואחרים. אלא שכישלון המרד, מעשיהם השנויים במחלוקת ומלחמותיהם הפנימיות, ואולי סיבות תרבותיות נוספות, לא זיכו אותם בתהילת עולם ולא הפכו אותם לדמויות מופת. המרד הנוסף נושא את שמו של גיבור המלחמה בר-כוכבא, שמעון בן כוסבה, שתיאורי אישיותו וכישלונו הגדול גררו ביקורת מצד אחד; אך היותו מנהיג מדיני מוכשר ובלתי מעורער שאיחד את העם תחת הנהגתו ובעל יכולות ניהול ולחימה מוכחות, שהצליח לכבוש שטחים מידי הרומאים ולשלוט בהם – הפכו אותו לגיבור, מצד שני. אגדות חז"ל, לצד הביקורת על דמותו ועל ההתייחסות אליו כאל משיח, מתארות אותו כבעל כוח פיזי בלתי מצוי: "היה מקבל אבני בליסטרה באחת מארכובותיו וזורקן בהן כמה נפשות" (איכה רבה ד, ב) ו"היה קופץ מיל והורג ברומאים" (בבלי, גיטין נו ע"א).

אחריהם באו הגלות והשעבוד.

המהפכה הדרשנית

דמות הגיבור התלמודי, החכם, שהפכה לאב-טיפוס של הגיבור "הגלותי" במשך דורות רבים, אינה נענית למאפייני הדמות של גיבור קלאסי ("אדם פעיל ופעלתני, המעולל עלילות של גבורה בכל אשר יפנה").⁸ עולמן של יוון ורומא הוא עולם של מלחמות אימפריאליות, כיבושים, ניצחונות והפסדים. אלה נוטים לייצר גיבורים הולמים – גיבורי מלחמה אמיצי לב, כובשי ארצות ונשים ואכזריים כלפי אויביהם. עולמם של חכמי ישראל באותה עת הוא של עם שמרכזו הלאומי חרב והוא נאבק לשימור לאומי תרבותי ורוחני בעולם שאין לו בו ריבונות. במציאות זו בחרה תרבות חז"ל לייצר ולהוקיר גיבורי רוח, בעיקר בלמידה, בשינון, בשמירה ובפיתוחה של התורה. אנשים המקדישים את חייהם לפרשנות, לחקיקה ולמוסר של חיי יומיום, ולהנהגה קהילתית ורוחנית.

חכמים, שתודעתם היא תודעת גלות, מתמירים את גיבורי המלחמה הישנים בגיבורים מסוג אחר. המדרש התנאי "ספרי" על ספר דברים מצטט את הפסוק "הכל גִּבּוֹרִים עֲשֵׂי מִלְחָמָה" (מלכים-ב כ"ד, טז) ומקשה עליו מן המציאות: "יכי מה גבורה עושים בני אדם ההולכים בגולה? ומה מלחמה עושים בני אדם וקוקים בזיקים והנתונים

בשלושלאות? אלא 'גבורים' – אלו גבורי תורה, כעניין שנאמר 'ברכו ה' מלאכי גברי כח עשי דברו' (תהלים ק"ג, כ). 'עושי מלחמות' - שהיו נושאים ונותנים במלחמתה של תורה" (ספרי דברים, שכא).

באופן מעניין, בנוסח התפילה המיוחדת "מעין המאורע" שנתקנה לימי חנוכה, המתייחסת לניצחון המכבים – "מִסְרַת גְּבוּרִים בְּיַד חֲלָשִׁים וְרַבִּים בְּיַד מַעֲטִים וְטַמְאִים בְּיַד טְהוּרִים וְרָשָׁעִים בְּיַד צְדִיקִים וְזָדִים בְּיַד עוֹסְקֵי תוֹרַתְךָ" – נשמר הכינוי "גיבורים" במשוואה לחיילי האויב. הישראלים המורדים, הלוחמים אמיצי הלב שמסרו את נפשם ושיכלו לאויביהם, הם "חלשים". מתקני התפילה – המוכרת מימי הגאונים, אך נוסחה כנראה כבר בימי חז"ל – אינם מנסים לאבותינו המכבים את תכונת הגבורה. אפשר שזה עניין לשוני (גבורה – גדלות, ריבוי ועדיפות יכולות), ואולי משום שבהופעתה כגבורת-מלחמה, תכונת הגבורה שמורה בעיניהם לדמות הכובשים האימפריאליסטים, אנשי המלחמה והדמים, ולא לדמויות המגינים מפניהם; ואולי מפני שבטרנספורמציה שדמות ה"גיבור" עוברת בתרבות של חז"ל, החלש הוא עדיף, כי ניצחונותיו לא באים לו בזכות הכוח הפיזי אלא מכוח הנס ובזכות היותו מן הצדיקים ובעיקר מ"עוסקי תורתך".

דמותו של גיבור בית המדרש מאופיינת בתכונות מופת נעלות כגון אמונה, מסירות נפש על לימוד התורה, מסירתה לדורות הבאים ומצוותיה במישור הדתי-רוחני, מידות כצניעות וענווה במישור האישי, ועשיית צדקה וחסד בתחום החברתי – מצד אחד, ובחולשותיה האנושיות מצד שני. גבורתה היא פנימית, מתוך הדרמה של מאבק פנימי ורוחני, של הרצון החופשי ויכולת הבחירה. הגיבור של חז"ל הוא אומנם כובש, אבל את יצרו. גבורה פיזית שנעדרת שליטה עצמית ביצר וברוח אינה נחשבת ואינה מועילת על נס בתרבותם של חז"ל כגבורתו של הנאבק בפיתויים לסוגיהם ויכול להם. בהיבטיה החיצוניים דמות החכם מזכירה את דמותו של האנטי-גיבור. דניאל בויארין מאפיין את דמות הגיבור התלמודי, חכם בית המדרש, כ"גבר נשי", לא חזק פיזית ולא אגרסיבי, שתכונתו המרכזית אינה קשורה בכוח, בעוצמה, בכיבוש ובתקיפות, הוא מתנזר מאלימות ואינו מכחיש אלמנטים של חולשה באישיותו.⁹

התנ"ך ביסס דמויות גיבורים היודעים להילחם במישורים הפיזיים והצבאיים של המציאות לצד מאבקייהם המוסריים וההתמודדויות הרצון והבחירה החופשית שלהם. גיבורים "טבעיים", נטועים באדמתם ועומדים על שלהם או מסוגלים לעלות לגדולה בארצות גלותם ואף להנהיג משם מרידה ומאבק לחירות, וכמובן מלכים-לוחמים אמיצים שביצרו את מעמדה של הממלכה. החורבן והגלות הארוכה יצרו שיבוש במושג הגבורה. החורבן, הרדיפה הדתית, האסונות הלאומיים והמרירות נצרבו בתודעתם של החכמים. כדי להתמודד עם הזעזועים הללו, שהיה בהם כדי לגרום להכחדת האומה, חז"ל יצרו שינויים מושגיים רבים. הפולחן הדתי בביטוי הפיזי המוחשי ביותר – שכלל הקרבת קורבנות באמצעות שחיטה, הפשטת עור, ניתוח

איברים, הקטרה, הזאה והולכה של דם במרחב בית-מקדשי שיש בו אגנים ותעלות לניקוז הדם הרב – הוחלף בפולחן רוחני-אינטלקטואלי שמיקודו בלימוד ובתפילה. הגיבור הפוסט-חורבני אינו מבוסס עוד בדם, לא אוהז בסכין שחיטה ולא נושא עמו חרב מלחמה. כלי הנשק מוצג כניגוד למעשה התפילה ולימוד התורה. דרשני בית המדרש עיצבו בדמותם את גיבורי התנ"ך.

כשם שילדים נושאים עיניים להוריהם, או מחקים את דוגמתם האישית בלא-מודע, כדי לדעת איך לפעול בעולם, כך כל אדם נושא עיניו אל תרבותו, גם ממעמקי המודע, כדי לדעת כיצד לנהוג במצב נתון. המהפכה הדרשנית, שהפכה את אבותינו ומלכינו ליושבי אוהלים לומדי תורה, נעימי זמירות ישראל, והוטמעה בלימוד מסורתי של דורות, בשילוב נסיבות-חיים לא-טבעיות של עם גולה מאדמתו במשך אלפי שנים, הייתה עצומה. היא יצרה שיבוש גנטי-תרבותי שבעטיו גם בעת צרה לא היה ליהודי מנין לשאוב דגם של דמות גיבור שינחה אותו לפעולה. עולמם של הגיבורים המקראיים היה נטוע במציאות פנטסטית בעיניו של היהודי הגלותי. מציאות של הוד קדומים מעבר רחוק מאוד ושל עתיד גאולי רחוק מאוד. ההיסטוריה היהודית, למלוא רוחב העין, הייתה משובצת בגיבורי רוח שאינם גיבורי מלחמה.

לאורך תקופת הגלות הארוכה התבססה אפוא דמות הגיבור היהודי כאיש רוח ואיש ספר, נעדר כוח פיזי ובוודאי כוח צבאי, שמאבקיו – שעליהם הוא מוכן למסור את נפשו – הם ערכיים ביסודם, ונוגעים לשלמות דתו ומשפחתו.

ואז באה הציונות.

יהדות השרירים

התנועה הציונית, שהתביישה בגבורה ש"התייבשה" בגלות, הוכרחה למצוא לעצמה גיבורי תרבות, "גיבורים" ו"גבריים", כדי לחנך ובעצם כדי לברוא טיפוס חדש לדור חדש. למצוא ולא להמציא. להמציאה אין ערך ואין תוחלת. יש לפשפש בדורות הקודמים כדי להחיות את שרידי התודעה הקדומה ולעורר ענקים מרבעם. התרבות הנוכחית נדרשה לשאוב מולקולות גבורה מתוך המאגר הגנטי הקדום של התרבות הישראלית, על הטקסטים ומסורות על-פה שלה, כדי להזריק אותן מחדש לגוף היהודי המתחדש. בר-כוכבא, יהודה המכבי, שמשון – שימשו לה כאבות מזון, כדגמי מופת.

הסופר וההוגה הציוני מקס נורדאו ביקש גיבור יהודי חדש, לא עוד 'נשי' ופסיבי. כבר בקונגרס הציוני השני, ב-1898, קרא נורדאו להשיב את "יהדות השרירים האבודה". להחזיר ליהודי הגלותי את תדמית "היהודי הלוחם", בעל עוצמה נפשית וגופנית: "עלינו ליצור שוב יהדות חזקה... דברי ימינו מעידים, כי לפנים הייתה קיימת יהדות כזאת...". "נחדש אפוא את הקשר אל המסורות עתיקות הימים שלנו: נהיה שוב

גברים עמוקי-חזה, דרוכי אברים, עזי-מבט". היהודי השרירי בחזונו של נורדאו הוא בעל חוזק וחוסן גופני, זריזות ומשמעת, לוחם ללא חת, "עמוקי-חזה, בנוי לתלפיות, חד-עין"¹⁰. אנטייתוזה ליהודי הגלותי, הרבני או המשכיל, איש הרוח והאינטלקטואל, רוכן ספרים, דל כוח וחלש שרירים.

במאמר שפרסם שנתיים לאחר מכן, בכתב העת Die Jüdische Turnzeitung, החזיר נורדאו לבמה את מיתוס בר כוכבא, ה"גיבור שסירב לדעת תבוסה", כ"התגלמות ההיסטורית האחרונה של יהדות למודת קרב ואוחזת בנשק". בר-כוכבא, אחרון גיבורי הכוח של תקופת חז"ל, היה לדמות מופת של גיבור לאומי וסמל המאבק לשחרור בקרב התנועות הציוניות. באותה תקופה לערך, ב-1902, ראתה אור האוטופיה של הרצל 'אלטנוילנד'. באמצעות דמותו של גיבור הסיפור ברומן, פרידריך, הרצל הפך את דמות הגיבור היהודי המלנכולית והנשית למי שחל בה שינוי גופני עם צאתה מאירופה. מגבר צנום וכחוש, פרידריך הופך לגבר שמגלם בריאות ועוצמה, "חסון כאלונים".

מעט לאחר מכן, ב-1903, אירעו פרעות קישינב. ברוח קרובה לזו של נורדאו, תקף חיים נחמן ביאליק את הגיבור הגלותי, החלש, בפואמה 'בעיר ההרגה', שזכתה לתהודה רבה ולהשפעה. ביאליק הצליף בקהילה היהודית הפסיבית, הבכיינית, הקבצנית. הוא זעק בה את היעדרה של גבורה יהודית ותיאר את היהודים הפחדנים, "בני בניהם של המכבים, ניני האריות", שברחו ל"בתי מחראות ומקלאות חזירים... מנוסות עכברים נסו... וימותו מות פלכים שם באשר נמצאו"; ואת הגברים שהסתתרו מאימת הפורעים בזמן שנשותיהם, בנותיהם ואחיותיהם נאנסו לנגד עיניהם, והתפללו להינצל בעצמם. קשה שלא לחשוב כאן על ההבדל הקוטבי שבין התנהלות זו לבין האופן שבו הגיבו צאצאיהם הישראלים על הטבח המחריד שנעשה בהם מאה ועשרים שנה לאחר מכן.

ואכן, מימושה של הציונות במאבק להקמת המדינה בתש"ח הוליד גיבור חדש. אחרי הגיבורים המודרניים מסוג 'המשכיל', 'התלוש' ו'החלוץ', באה דמות ה'צבר'. הצבר הארץ-ישראלי תואר כאדם חדש, יפה תואר, שזוף, חסון, שרירי ותקיף, שמחליף את היהודי החיוור והכנוע בן-הגלות ובורא חברה חדשה ועולם חדש. חניך האור והחום של ארץ-ישראל. אומנם אפשר למצוא את גיבורו הספרותי של דור הפלמ"ח-תש"ח כמי שמצוי בסתירה בין חזונו החיצוני הבוטחת והגברית לבין עולמו הפנימי הרגיש, האמנותי, הרוחני ורודף השלום, אבל יותר מכול הרי הוא לוחם. לא עוד קורבן פסיבי, מסתתר, מתפלל ונמלט על חייו, אלא גיבור מלחמה. הוא אינו גיבור נעקד על גבי המזבח, אלא גיבור העוקד את עצמו על מזבח הכלל. לא שש אלי קרב, אבל נכון למות בקרב; להקריב את חייו תוך לחימה באויב, למען הכלל, למען היישוב העברי. גיבוריו של חיים גורי בשירו 'הנה מוטלות גופותינו', שנכתב לאחר נפילת הל"ה ב-1948, הם גיבורים מתים הנכונים להקריב את חייהם בשנית, לו היה בידם. הם כמעט מתנצלים

על כך שלא עשו עוד, "עשינו ככל שנוכל, עד נפל האחרון ולא קם".

לגיבור החדש אין ממש עם, אין היסטוריה לאומית, אין שושלת יוחסין, אין הורים ואין משפחה. הוא יחיד, לוח חלק, שבא משום מקום ונולד לתוך חלל ריק. הצבר הוא חסר שורשים ונעדר תודעה היסטורית, חי את ההווה. יצירותיו של משה שמיר, מהבולטים בסופרי "דור בארץ", הן טקסטים מכוננים של החברה הישראלית בת התקופה. משפט הפתיחה המפורסם ברומן 'במו ידיו (פרקי אליק)' – "אליק נולד מן הים" – נתפס כמנסחה של דמות הצבר המיתולוגי: איש ללא עבר, ללא היסטוריה, בוודאי לא גלותית, ללא הורים, איש שנחצב מחומרי המקום.¹¹ אורי, גיבור הרומן המכונן שקדם לו, 'הוא הלך בשדות' (1947) – יליד הארץ ובן ראשון לקיבוץ – התאפיין גם הוא, לכאורה, בתכונות שאפיינו את גיבורי היצירות והמחזות בני הזמן. אלה היו גברים-לוחמים, מפקדים אמיצים, מונעים על-ידי החובה הלאומית ומוסרים למשימה ולחבריהם. תמיד חלק מן החברה, הקולקטיב, ונאמנים לה עד כלות.

באותה תקופה כתב מייסד הפלמ"ח ומפקדו הראשון, יצחק שדה, את הדברים האלה ביחס לגבורה:

הגבורה אינה מושג צבאי. כל מקום שאתה מוצא בו הקרבה, גם גבורה תמצא שם.

[...] לא הפחדנות היא היפוכה של הגבורה אלא האנוכיות. האיש האנוכי יכול להיות אמיץ, אך גיבור לא יהיה. אין גבורה בבנדיטיזם, אף לא בנועז ביותר. הגבורה היא קודם כול מידה מוסרית. יכולים יהידים, אם מעטים ואם רבים, להתאחד לשם מטרות אנוכיות, בלתי מוסריות, והיחידים הללו אפשר שיהיו נטולים כל תחושה של פחד. אבל שכינת הגבורה לא תשרה עליהם בין אם הם חבורת שודדים בשיקגו ובין אם הם שליטים על מדינה פשיסטית בגרמניה.

הגבורה שהיא הקרבה, אינה אכזרית ביסודה, היא אינה מתאכזרת. זו הצורה הנעלה ביותר של השירות. ביסודה היא אהבת הזולת.¹²

דבריו של שדה נותנים סימנים בפן מרכזי בצופן הגנטי של הגבורה הישראלית, ואולי אף מזקקים אותו: גבורה שהיא הקרבה, שאינה אכזרית, ושביסודה מונחת אהבת הזולת. חיים גורי שורר "אהבה מקדשת בדם".

עדינו העצני

הגיבור הישראלי, יציר גלגולי תרבות העם, כפי שהוא עולה מתוך אפיוניו התרבותיים-היסטוריים, אינו מונע ממניעים אימפריאליים, מתאוות כיבוש, התרחבות ושליטה כוחנית. הוא לא בעל כוחות-על ולא הרפתקן הנוטה למלחמות ולסכנות. הוא לא מבקש לעשות לו שם-עולם, להנציח את עצמו בשערי ערים מפוארות ובמנומנטים בתוכה, בוודאי לא לשעבד את הזולת, לרדות ולהתעלל בו. המידה

המוסרית של הגבורה הישראלית, כדברי שדה, הפוכה לסוג הגבורה הזאת, המאפיין דמויות גיבורים ומלחמות עמים עד עצם היום הזה. בראש ובראשונה היא ההפך מאנוכיות.

מקורות היהדות לדורותיהם, שהטמיעו לאורך מאות ואלפי שנים רכיבים של גנטיקה תרבותית בבני העם היהודי, חפים מהערצה לגבורה צבאית גרידא, אך לא מטעמים פציפיסטיים, כפי שציין ישעיהו ליבוביץ' במאמרו "גבורה":

כבר הוטעם שהמלחמה מוכרת כעובדה במציאות האנושית, ואף ניתנת לה הצדקה בנסיבות ובתנאים מסוימים; מכאן, שהלוחם ממלא פונקציה הדורשת ממנו גבורה. אבל לא נמצא במקורות היהדות הערצה של גבורת האדם הלוחם – ההערכה הרווחת מאוד בתרבויות לא-יהודיות רבות, אף במתוקנות שבהן. אף על החשמונאים לא נאמר ב"על הניסים" אלא שלחמו את מלחמת ה' והצילו את התורה; ואילו גבורתם במלחמה אינה מוזכרת כלל – היא מתקבלת כדבר המובן מאליו. אם יש מלחמה חייב החייל להיות חייל טוב, כשם שחקלאי חייב להיות חקלאי טוב, השרברב – שרברב טוב, הרופא – רופא טוב. אין ביהדות התפעלות מיוחדת מגבורה צבאית דווקא.¹³

האתוס הישראלי, בגלגוליו המקראיים והבתר-מקראיים, נטה לרסן את דמותו של איש המלחמה. להציב לה גבולות. למתוח ביקורת על חריגה מהם לכיוון אי-הצדק, אי-המוסר, התאכזרות ושפיכות דמים. השילוב המיוחד שהוא יצר הוא דמות כמעט פרדוקסלית במהותה: שילוב של עוצמה, אומץ וגבורת המלחמה עם עדינות ורוחניות.

הגיבור הישראלי האולטימטיבי, דוד המלך, עולה על במת המקרא באמצעות התיאור הבא "יָדַעַ גִּבּוֹר וְגִבּוֹר חֵיל וְאִישׁ מִלְחָמָה וְנָבוֹן דָּבָר וְאִישׁ תֹּאֲרָ וְה' עִמּוֹ" (שמואל-א ט"ז, יח). גיבורי ישראל הנגלים לעינינו היום – בהם מוזיקאים, זמרות, משוררים, יוצרי קולנוע ואנשי ספר – מהדהדים את דמותו רבת הגוונים של דוד. חכמי התלמוד נוטלים את שמו של אחד מגיבורי דוד המוזכרים בספר שמואל, "עדינו העצני", וקוראים אותו ככינוי לאחת מתכונותיו של דוד עצמו. אל תקרי שמות גיבוריו של דוד, אלא שמות "גבורותיו", ולכן, דוד "הוא עדינו העצני – כשהיה יושב ועוסק בתורה היה מְעַדֵן עצמו כתולעת, ובשעה שיוצא למלחמה היה מקשה עצמו כעץ" (בבלי, מועד קטן טז ע"ב).

ימי הגלות של ישראל מארצו לא אפשרו ביטוי להיות הגיבור "יוצא למלחמה", והוא נותר מגיבורי הרוח בלבד, אבל ימי התחייה ושיבת ישראל לארצו הפכו את עדינו העצני המקראית-תלמודי לקוד. הגיבור הישראלי הוא בד בבד איש הרוח ואוחז בנשק. ההפכים מתאחדים באומה הישראלית המתחדשת. חספוסו הקרבי אינו חודר לבית המדרש שבו הוא מעדן עצמו בעיסוקו בתורה, ועדינות הרוח שלו אינה מרפה את ידיו בשעה שהוא יוצא למלחמה. אדרבה, שני הצדדים הללו באישיותו מזינים זה את זה.

החייל הישראלי במדינת ישראל המודרנית אינו חייל מקצועי. הוא חייל בצבא העם

ונעשה לחייל קרבי מעולה מכוח אתוס ההגנה על המולדת. הוא גדל על מיתוסים של גבורה וחירוף נפש בשדה הקרב לצד אתוס אתי בסיסי המגולם בביטויים דוגמת "טוהר הנשק". הוא שייך לצבא מנצח, שאינו מתהדר בהיותו צבא שמטיל חיתתו על העולם, אלא בהיותו "צבא מוסרי". מפעל הנצחה ישראלי מרכזי בתוכניות רדיו וטלוויזיה שמנציחות לוחמים שנפלו, מבוסס על שירים שחיברו הנופלים. שירים שאינם מזמורי מלחמה, אלא שירי חופש, שירי אהבה, אהבת אלוהים, אהבת חיים, אהבת אדם, אהבת טבע ואהבת המשפחה.

דנ"א משפחתי

אהבת המשפחה היא בעיניי מושג מפתח בהקשר של תופעת הגבורה הישראלית שואפת החיים. זהו הדי-אן-איי התרבותי, ה"מם", החורז את מהותו של העם היהודי ותפיסתו העצמית. עם ממוקד-משפחה, שמדינתו המתחדשת היא התגלמות הלאומיות שהורתה במשפחה. ביטוי מרכזי בתולדות הקמת המדינה הוא זה שטבעה ההסתדרות הציונית העולמית עוד ב-1897 – הקמת בית לאומי לעם היהודי. לפני ישות מדינית, פוליטית ושלטונית, מושג המפתח הוא בית.

המשפחה היא שעומדת ביסוד חפץ החיים של החברה הישראלית, שניכר ביחסה יוצא הדופן לריבוי ילודה כמו גם ביחסה לזקניה, לפחות בכל הקשור למאבקה של מערכת הרפואה על הצלה והארכת חיים של קשישים. שיעור הפרייון בישראל הוא הגבוה ביותר, וכמעט כפול מהממוצע, ב-OECD.¹⁴ ישראל חריגה בכך ממדינות שדומות לה במונחי תמ"ג לנפש, ששם שיעורי פרייון הילודה נמוכים בהרבה בהשוואה לכאן. כלומר, בניגוד למגמה בחברות שבהן רמת החיים גבוהה, בישראל לא נרשמה ירידה בשיעור הילודה עם עליית רמת החיים בה. בעוד בעולם המערבי גוברת היחידנות וניכרות התפוררות התא המשפחתי וצניחה בשיעורי הילודה, בחברה הישראלית המגמה הפוכה. גם התגוונותן של חלופות לתא המשפחתי המסורתי אינה עומדת בסתירה למגמה זו. אדרבה, אנו עדים להתמודדויות ולמאבקים של זוגות חד-מיניים על זכותם להבאת ילדים לעולם ולהרחבת התא המשפחתי.

"כל ישראל ערבים זה בזה" הוא ביטוי שטבעו חז"ל, שהורתו במדרש (ספרא, בחוקותי ז, ה) על הפסוק "וְכָשְׁלוּ אִישׁ בְּאָחִיו" (ויקרא כ"ו, לז). אחים, בני משפחה אחת, הם בעלי מחויבות לערבות הדדית. ועל פי האתוס המוקרן מן הפסוקים – כל ישראל אחים. גיבור יוצא באופן טבעי להגנה על משפחתו אל מול פני הסכנה. הגיבור הישראלי מתעורר גם הוא להגן על המשפחה במחיר חייו, אלא שמשפחתו היא משפחה מורחבת, משפחת כל ישראל. מעגליה יוצאים מהגרעין המשפחתי המצומצם ומתרחבים לבני הקהילה והיישוב ואדוותיה נפרשות עד לבני עמו במרחקים, גם אם אינם מוכרים לו אישית כלל.

כינוי אנלוגי שכיח לגיבורי אדם, הלקוח מעולם החי, הוא "אריות". האריה הזכר, צייד טורף-על, הוא סמל לעוצמה פיזית אדירה, לשליטה ולאומץ לב. בטבע, הדרך למעמד של אריה שליט בלהקתו היא דרך של מאבק אכזרי על שליטה והתרבות. גורי הלהקה הזכרים מגורשים ממנה בהגיעם לבגרות. הם נדרשים מעתה לצוד על מנת להתקיים או לגזול טרף מציידים אחרים, חלשים מהם. בשיא כוחם ימצאו את דרכם ללהקות אחרות, שם ינסו להילחם בזכרים מבוגרים, להבריח אותם, להשתלט על הנקבות ולהרוג את גוריהם. דגם מושלם לגיבור המלחמה הקלאסי. אך לאחר קיבוץ התכונות שקודדו לאורך אלפי שנים בדגם הגיבור היהודי, שכוללים מאפיינים מופנמים, "נשיים" במובן מה, הנוטים למיקוד פנימי ונעדרים שאיפות התפשטות, דומני שהגיבור הישראלי נענה יותר לדגם נקבת האריה, הלבאי. תפקיד הלבאי הוא לגדל את צאצאיה ולדאוג לקיומם בימי שלום ולהגן עליהם בעת סכנה. עדויות מצולמות מראות לביאות תוקפות אויבים המאיימים על חי גוריהן, בין אם מדובר באריה זר בודד ובין אם בלהקת טורפים שלמה, תוך שהן נחשפות בעצמן לסכנה ואף מקריבות את חייהן למענם.

הגיבור הישראלי מעדיף לעסוק בבניית קינו ובדאגה לעתיד משפחתו. הוא אינו מונע בחייו מתאוות התרבות והתרחבות פאלית ושליטה בחברות מתחרות, הכרוכות בגזלה ובהרג. בעת שהוא מצוי על אדמתו, בטריטוריה הטבעית והריבונית שלו, חושיו הטבעיים שבים למקורם. איום על אחיו בני עמו ימצא מולו את שרידיה הדרוכים והמפותחים, את אומץ ליבה, נחישותה, מסירותה והקרבתה של הלבאי, שלא תדע מנוח עד שתדע שחלפה הסכנה לחיי בניה; איום על עצם קיומו של הבית, על עתיד האומה – יעיר גם את האריה מרבעו. אריה שאינו מהסס מלדרוס, לחנוק, לטרוף ולהרתיע כל אויב מלבוא בנחלתו.

קרבן אור

תרבויות שונות מספקות דרכים שונות להבנת העולם ולאופני פעולה בו. מחקרים שנעשו בעשורים האחרונים על האופן שבו אנשים ברחבי העולם תופסים את העולם ומקבלים החלטות מראים הבדלים בין-תרבותיים, ומלמדים כיצד גדילה בסביבה תרבותית מסוימת משפיעה על הדרך שבה בני אדם קוראים מציאות ומגיבים לה. דורות של השתלשלות הסיפור היהודי ייצרו צופן גנטי-תרבותי ארוך טווח, מעין מידע מקודד של אופני חשיבה, תפיסות ותגובות, המועבר במסלול תורשתי. לא ביולוגי כמובן.

החברה הישראלית היא תולדה של גנטיקה תרבותית יהודית מורכבת. סיפור הגבורה שלה הוא בראש ובראשונה סיפור של גבורה מוסרית, של בחירה חופשית וכוח רצון. כשמתקיימים התנאים לכך, הגיבור היהודי הוא גם מלך-לוחם וכובש המבסס לו מרחב מחיה אך תמיד מצווה על מגבלות הכוח. דגם הגיבור שהולידה התרבות היהודית,

שבזמנים ובתנאים מגוונים נמשך לקטבים שונים, נוצר והתפתח בתוך מערכת איזונים שליטשה אותו למודל הספרא והסיפא. גיבור היברידי, עשוי משילובם של גוף ורוח שחושלו בשדות קרב גיאוגרפיים ורוחניים, במאבקים על עצמאות מדינית ועל עצמאות מחשבתית ודתית. הגיבור היהודי אינו פועל כאינדיבידואל אריסטוקרטי שבא מן האין. הוא שליח של אומה, נציג של משפחה. ביסוד זהותו המשפחתית מונחות מחויבות לעבר, אחריות בהווה ואופטימיות ביחס לעתיד.

כחלק ממחויבותו לעבר ומאחריותו המשפחתית מונחת באשפת כליו הערכיים, היהודיים והייחודיים של הגיבור היהודי לא רק הדאגה לחיים ולהצלחתם מידי רודפיהם ושוביהם, אלא גם הדאגה לכבודם של המתים ובני משפחותיהם. ראיית צלם האלוהים שבאדם, המוטבעת בהם מבראשית, מביאה את לוחמינו למעשי גבורה של סיכון חיים לשם הבאת גופות וחלקיהן לקבורה ומאמץ עליון לזיהוי חללים. מאורעות תשפ"ד הביאו לשיא את המאבק בזירה הקשה הזאת, שבה לוחמים פעלו בנחישות בתנאים מחיריים כדי למנוע התפוגגותן של אפשרויות זיהוי, ומתנדבי יחידות החירום, לצד אנשי רבנות ואף ארכיאולוגים מומחים, עושים לילות כימים במאמציהם לתת שם לכל חלל.

האזרח הישראלי המודרני נושא עמו את מכלול התכונות הזהותיות הללו, תוך שהוא מוסיף עליהן ביטחון עצמי, תודעת חופש, ושאיפה למימוש אינדיבידואליסטי. אך יש להיזהר מבלבול. בדומה לעמעום שהחיל היעדר הריבונות הגלותית על מושג הגבורה במלחמה, הוביל הביטחון השאנן בקיומה המובטח כביכול של הריבונות המחודשת לקהות-מה של הגבורה הזאת בישראל של העשורים האחרונים, במהירות יחסית ומתוך נסיבות מדיניות ופוליטיות מקומיות ותרבותיות עולמיות. הישראלי החדש, המתוחכם והמפונק, נדמה היה כמי שאינו תואם עוד את דמות הגיבור היוצא למלחמה, מונע מהרצון ללחום ולהכריע. במערכת ההיברידית הייחודית מערכות האיזונים מוטות לפעמים, בתווך נולדים ספקנות והיסוס, וכך מוצגת תמונה מטושטשת שהופכת את המורכבות לגורם מחליש, פוסח על הסעיפים, לעיתים אף משתק.

תמונת הזוועה שנחשפה למחרת השבעה באוקטובר התגלתה בבהירות מוסרית חדה. מתוך האפלה הסמיכה בקעה קרן אור רבת עוצמה שבכוחה לסלק כל צל ופיקסל ואזורי ראייה מטושטשים, נתונים בספק או משתמעים לשתי פנים. היא חידדה עד דק את ההבדל שבין האור ובין החושך והציבה ביניהם קו גבול ברור ומובהק. עוצמת הלייזר שלה הסירה שכבות של אבק מוסרי ובלבול מושגי ויילדה מחדש את דמות הגיבור היהודי, חושפת את התכונות הגנטיות הטמונות בו ומביאה אותן לביטוי מרגש.

ברגע האמת, התכונות הללו נשלפות, מתחדדות ומזדהרות. הן שולפות את הגיבור

ואת הגיבורה הישראלים מכורסתם הנוחה, מושכות אותם מן הבית, מבית הקפה או מבית הכנסת, מציידות אותם בתחושת שליחות בהירה ובתעוזה רבה – שהן שילוב של מחויבות, אחריות ואופטימיות – ובאינסטינקט אימהי של לביאה לוחמת. הן נוסכות בהם מגבורת האריות, שולחות אותם להשליך חייהם מנגד לעזרת אחיהם מיד צר, וממלאות אותם ברוח הלחימה יוצאת הדופן שאנו עדים לה.

תכונות הביטחון העצמי, האינדיבידואליזם והחופש מצטרפות כהשלמה לתחושות בסיסיות של קולקטיביות, שייכות ונאמנות, ומתורגמות כעת למלחמה. הלוחם הישראלי יאבק להסרת האיום, לטובת הקיום הכללי ויכולת המימוש האישי ולמען החופש של מי שהחירות ניטלה מהם.

ביום שמיני עצרת עצרו גיבורינו את מהלך חייהם החגיגי והרגוע ויצאו מבתיהם מתוך אינסטינקט להצלת חיי אחים ואחיות, שגבר על כל שיקול אנוכי. ביום אסרו חג אסרו לוחמינו מלחמה על האויב, מתוך ביטחון מלא בציווי למגר את הרוע ורצון ברור להשיב מלחמה ולנקום נקמת הדם השפוך, מתוך גבורה שאיננה נמדדת במעשה החד-פעמי, אלא היא גבורה קיומית ומתמשכת ומתוך אומץ לב, מסירות נפש, אהבת החיים ואהבת האדם.

חיילינו התגייסו למערכה ולמעגליה ההיקפיים בשמחה. לא שמחת השש אלי קרב לשם קרב, אלא שמחה של התרת הספקות. הלוחמים הללו מגדלים שפמים כשעשוע גברי. הם נושאים להם נשים כשהם עטויים מדי מלחמה (חלקן לוחמות לבושות מדים בעצמן), מתוך די-אן-איי משפחתי-ישראלי, תאוות חיים עצומה וכמיהה להקמת בית בישראל. הם שולחים מן החזית סרטונים מלאי אמונה, רעות, שמחה והכרה מלאה בצדקת הדרך. הם מנסחים סיסמאות ושירי מלחמה שלא נשמעו כמוהם במחוזותינו כבר שנים ארוכות, שמהותם הכרעה וניצחון. הללו מהדהדים בשלל גרסאות חדשות את דברי דוד העתיקים: "אָרְדוּף אוֹיְבֵי וְאַשְׁגֵם, וְלֹא אָשׁוּב עַד כְּלוֹתֵם. אֲמַחֲצֵם וְלֹא יִכְלוּ קוֹם, יִפְלוּ תַחַת רַגְלִי. וְתִאזְנְנֵי חֵיל לְמַלְחָמָה, תִּכְרִיעַ קְמֵי תַחְתָּי".

1. ראו למשל תום לוינסון, "דק מתנחלים וצעירים מהפריפריה מסכימים לבוא למילואים", דה-מרקר, 10.7.2022; וכן ניב קובוביץ, "בצה"ל מודים: חלה ירידה מדאיגה גם בהתייצבות לוחמים למילואים ביחידות חי"ר", הארץ, 22.3.2023.
2. נלקטו מתוך עדויות שהופיעו בכלי תקשורת שונים. רובם לקוחים מגיליון מיוחד של המוסף 'דיוקן', תחת הכותרת "רסיסי גבורה", של עיתון מקור ראשון מיום 27.10.2023.
3. התיאור להלן מבוסס בחלקו על מאיר רוסטון ונילי דינגוט, גיבור ואנטי-גיבור ברומן המודרני, א, תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה, תשנ"ט, יחידה 1, עמ'
- 4-22. להגדרות המושגים ראו גם הערכים 'הרה' ו'הרוס' באנציקלופדיה עברית, כרך טו.
4. Seth Schein, *The Mortal Hero: An Introduction to Homer's Iliad*, University of California Press: 1984, p. 58
5. אפרים שפירא עוסק בנושא זה בספרו **גיבור ואנטי-גיבור במקרא: עיון בתפישת-האדם המקראית לאור סיפורי-האבות**, תל-אביב: ספריית פועלים, תשמ"ז. ראו בעיקר "דברים לסיום ולהשלמה", עמ' 275-289.
6. צבי אדר, **הסיפור המקראי**, ירושלים: המחלקה לחינוך ולתרבות בגולה של ההסתדרות הציונית העולמית,

במהתלה. יהרהר קצת אותו קורא, יבין עוד שבחביון המהתלה מסתתרת לא רק אהבת אב לבניו ואהבת בנים לאביהם, אלא גם הכחשת המהתלה מן העיקר... נטפלו כמה קלי עט ודעת לפסוק הבודד הזה שבראש הספר, עקרו אותו מגוף עניינו ובניינו, ותלו אותו כמין קמיע-למוזיק מעל לחיבוריהם, כאשר אין רצונם אלא לשוב ולטעון... כי דור ילידי הארץ הוא דור ללא שורשים, ללא יחס של המשכיות, ללא חיבור אל מצע ההווה היהודית, בקיצור: ללא 'אהבת ישראל'." משה שמיר, "אליק נולד מן הים", ידיעות אחרונות, 29.9.2004

12. יצחק שדה, **מסביב למדורה**, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 1989, עמ' 51-52.

13. ישעיהו ליבוביץ, "גבורה", בתוך ארתור א' כהן, פול מנדס-פלור ואברהם שפירא (עורכים), לקסיקון התרבות היהודית בזמננו, מושגים, תנועות, אמונות, תל-אביב: עם עובד, תשנ"ג, עמ' 62-67.

14. 3.13 לידות לאישה לפי נתוני 2021 של הלמ"ס.

תשי"ז, עמ' 109.

7. ראו פרנק פולק, **הסיפור במקרא**, ירושלים: מוסד ביאליק, תשנ"ט, עמ' 278-287; מנחם פרי ומאיר שטרנברג, "הירות, ספרות! לבעיות האינטרפרטאציה והפואטיקה של הסיפור המקראי", **הספרות ב**, 3 (תשל"ל), עמ' 608-663.

8. יוסף אבן, מילון מונחי הסיפורת, ירושלים: אקדמון, תשל"ח, עמ' 46.

9. Daniel Boyarin, *Unheroic Conduct: The Rise of Heterosexuality and the Invention of the Jewish Man*, Berkeley: 1997, pp. 54-64.

10. George L. Mosse, "Nordau, Liberalism and the New Jew", *Journal of Contemporary History*, 7:4 (October 1992), pp. 567-568.

11. אמנם שמיר עצמו, במכתב האחרון שכתב לפני מותו לפרופ' זיהו שמיר, התכחש לתפיסה הזאת וטען כי "קורא אינטליגנטי, די לו שיקרא את שורות הפתיחה בדבר אליק שנולד מן הים למען יבין, שמדובר